

Neolit i początki epoki brązu

SARUNAS MILISAUSKAS

BADANIA WYKOPALISKOWE REJONU D-1
STANOWISKA W OLSZANICY W LATACH 1969—1971

Przedstawimy poniżej wstępne podsumowanie wyników prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1969—1971 w rejonie D-1 osady kultury ceramiki wstęgowej rytej w Olszanicy¹. Badania realizowane były wspólnie przez Instytut Historii Kultury Materialnej PAN² i Uniwersytet Stanu Nowy Jork w Buffalo (w sezonie 1969 z Uniwersytetem w Michigan).

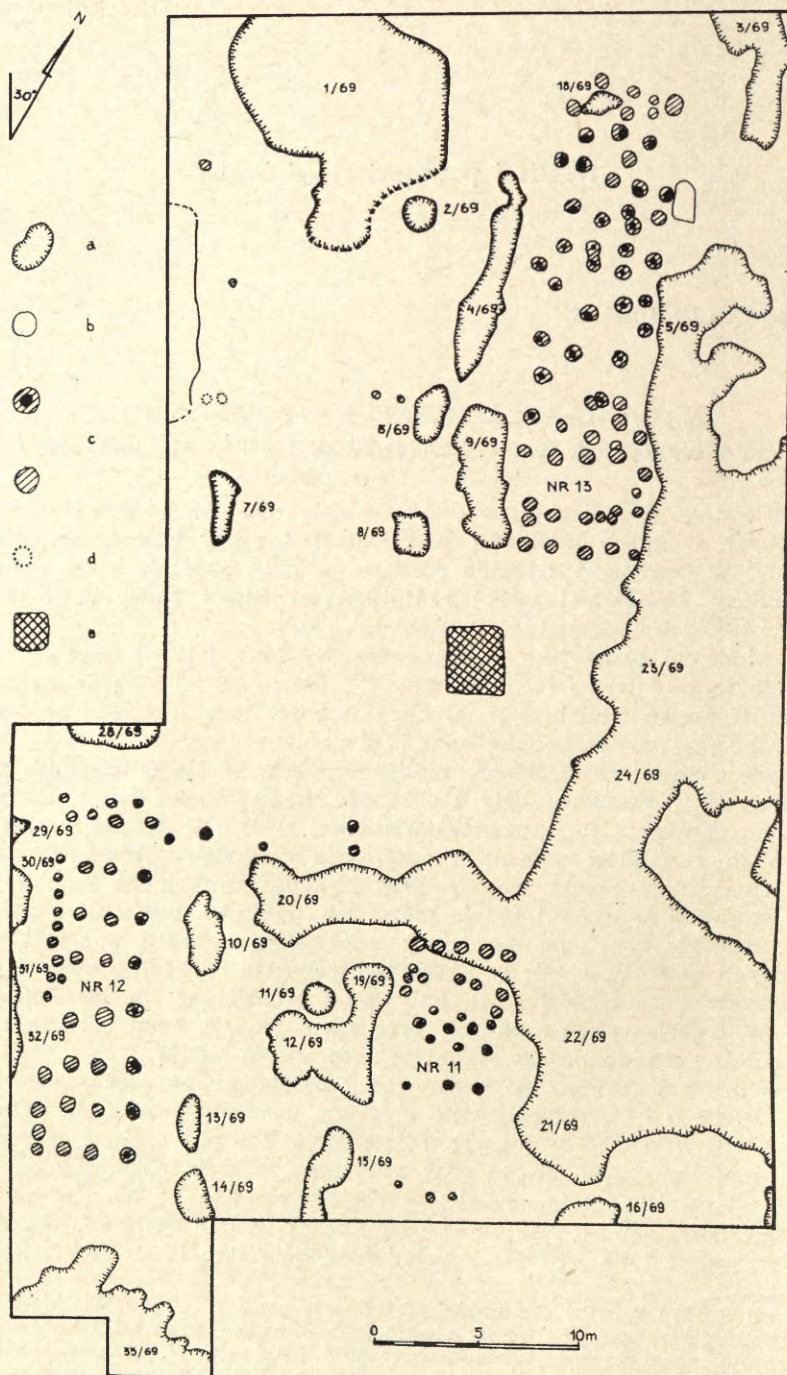
Jak wiadomo, stanowisko w Olszanicy położone jest w obrębie lessowego wzniesienia wyższej terasy rzeki Rudawy (ok. 500 m od jej koryta), na zachodnim przedpolu Krakowa. Najbliższym ciekim wodnym jest niewielki strumień płynący szeroką płaskodenną dolinką na S i SE od stanowiska.

Jednym z głównych zamierzeń realizowanych w czasie długoletnich prac wykopaliskowych w Olszanicy były studia nad wewnętrznym funkcjonalnym zróżnicowaniem osiedla kultury ceramiki wstęgowej rytej. Osiągnięcie w tym zakresie pozytywnych rezultatów wymagało odsłonięcia szerokich przestrzeni stanowiska. Jest to specyficzny aspekt metody prac wykopaliskowych na dużych osiedlach kultury ceramiki wstęgowej rytej, które, jak wiadomo, obejmują znaczne przestrzenie. Badania szerokopłaszczyznowe umożliwiają ponadto wykrycie w drodze dodatkowych zabiegów różnic w rozkładzie materiału archeologicznego i pośrednio wnioskowanie o zmienności form aktywności ludzkiej w obrębie badanej przestrzeni. W trakcie relacjonowanych prac celem naszym było odtworzenie w ten sposób pełnego planu zwartego chronologicznie osiedla KCWR.

Teren zakwalifikowany do badań został podzielony na pięć oddzielnych rejonów (A, B, C, D i F). Wykorzystano przy tym elementy naturalnej rzeźby terenu, częściowo zaś dokonano sztucznych rozgraniczeń. Na podstawie powierzchniowego rozrzutu materiału zabytkowego oraz w wyniku sondaży zakładanych w różnych częściach stanowiska można sądzić, iż obejmowało ono 50 ha. Całkowity obszar zbadany w Olszanicy objął w okresie od 1967 do 1973 15 578,75 m². W nawarstwieniach stanowiska i na jego powierzchni odkryto wielką ilość zróżnicowanego ma-

¹ Od 1 I 1974 r. wieś Olszanica została włączona w obręb Wielkiego Krakowa i od tej chwili poprawna nazwa stanowiska powinna brzmieć Kraków-Olszanica.

² Pragnę niniejszym wyrazić wdzięczność prof. dr W. Henslowi kierującemu z ramienia Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN programem współpracy pomiędzy ww. instytucją a University of Buffalo za jego najszerszą pomoc. Chcę również podziękować J. Krukowi, Gregory Johnsonowi, J. Machnikowi, J. Rydzewskiemu i mojej żonie Vicie za ich pomoc podczas badań w Olszanicy D-1. Rysunki do tego artykułu zostały sporządzone przez A. Koziół, A. Ruszar oraz Gordona Schmahla. Jestem wdzięczny Smithsonian Institution za finansowanie przeprowadzonych badań.

Ryc. 1. Kraków, Olszanica D-1. Plan ogólny:

a — jamy; b — kompleksy zaciemnień; c — słupy; d — domniemane słupy; e — obiekt współczesny

General plan:

a — pit; b — dark soil stain; c — postmolds; d — possible postmold; e — modern pit

teriału kultury ceramiki wstęgowej rytej oraz sporadycznie występujące obiekty i zabytki należące do innych kultur neolitycznych (lendzielskiej, pucharów lejko-watych i ceramiki sznurowej). Specjalnie charakterystycznym zjawiskiem były długie domy słupowe odkopane w kilku częściach badanego terenu.

Przedmiotem niniejszych uwag jest rejon noszący umowną nazwę D-1. Do celów badawczych został on podzielony na kwadraty o powierzchni 100 m² (ary), które z kolei dzielono na 16 jednostek po 6,25 m² każda (działki). Odkrywane przedmioty rejestrowane były w obrębie tych jednostek przestrzennych. Badania wykopaliskowymi objęto w rejonie D-1 powierzchnię 2052,5 m². Górna, 15—20 cm grubości warstwa akumulacyjno-próchniczna została zdjęta przez spychacz. Odsłonięty w ten sposób poziom 20 cm stanowił strop tzw. warstwy kulturowej, która sięgała 25 cm głębokości. Wypełniska obiektów badane były warstwami mechanicznymi 10 i 20 cm grubości.

W rejonie D-1 zostały odkryte trzy długie domy (11, 12 i 13 w ciągłej numeracji dla całego stanowiska), należące do kultury ceramiki wstęgowej rytej (ryc. 1). Budowle te różniły się pomiędzy sobą zarówno chronologią, jak i rozmiarami oraz orientacją, choć ta ostatnia ogólnie zbliżona była do linii N—S (tab. 1).

Tabela 1. Rozmiary oraz orientacja długich domów w rejonie D-1

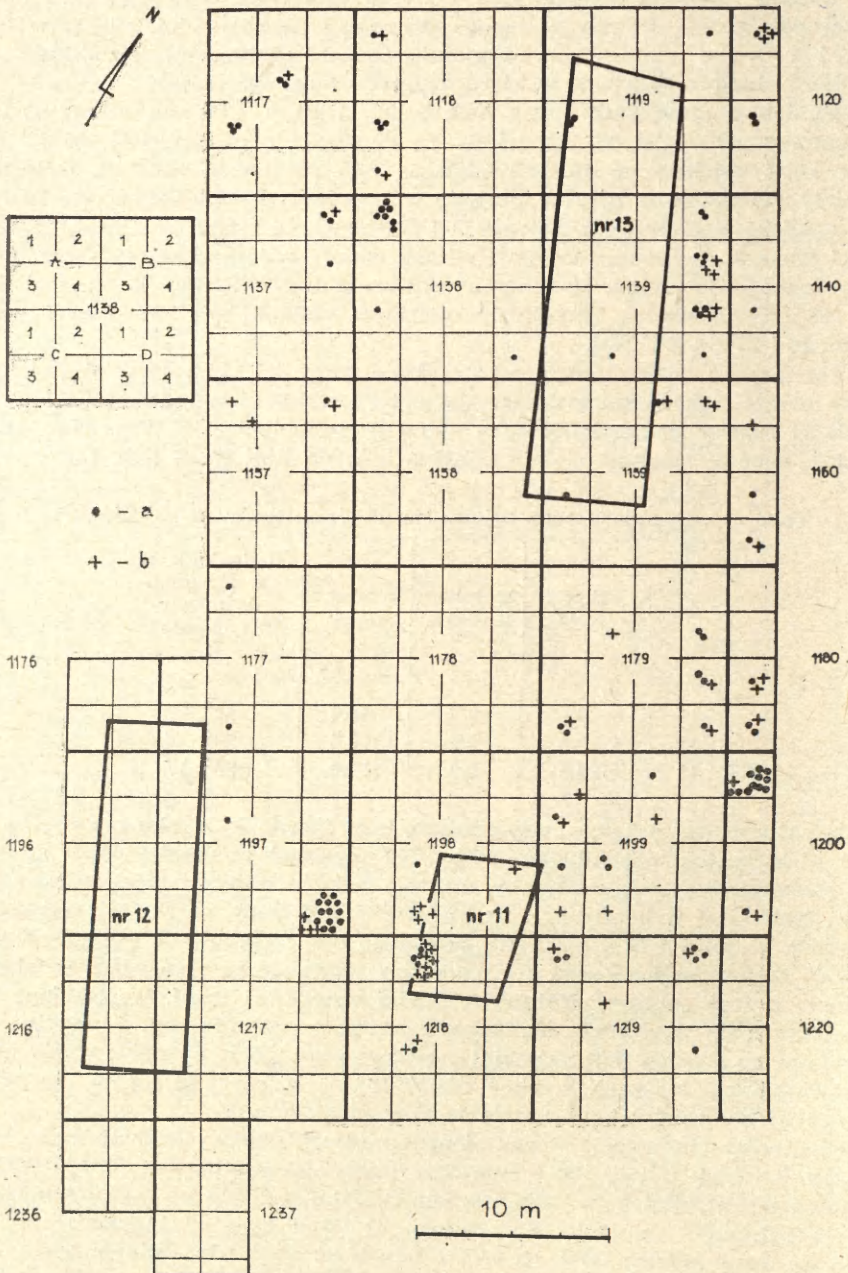
Nr domu	Długość w m	Szerokość w m	Obszar w m ²	Orientacja W w stosunku do magne- tycznego N
11	8.0	5.0	40.0	18° W
12	19.0	5.5	104.5	27° W
13	23.5	6.3	158.0	25° W

Charakteryzując pokrótce wspomniane trzy konstrukcje słupowe warto podkreślić niektóre ich indywidualne cechy. Na przykład w długim domu nr 12 nie został zachowany charakterystyczny dla tego rodzaju budowli pięciorzędowy układ słupów. Natomiast w konstrukcji nr 13 wewnętrzne ślady po słupach wyraźnie się zagęszczały w jej S i N krańcu. Na podstawie dotychczasowych obserwacji można sądzić, że tego rodzaju szczególnie konstrukcyjny wiąże się na stanowisku w Olszanicy specjalnie z fazą „nutową” kultury ceramiki wstęgowej rytej. Wspomniane ostatnio zabudowanie wyróżniało się także wieloma nieregularnymi i przecinającymi się śladami po słupach. Przynajmniej częściowo powinno to stanowić wynik napraw lub powiększania konstrukcji, choć nie można wykluczyć, że mamy tam w istocie do czynienia z nałożonymi na siebie planami domów.

Rozpatrując chronologię wspomnianych budowli słupowych analizowano zarówno cechy ich konstrukcji, jak i charakter materiału zabytkowego, który wydobyto w obrębie pozostałości domostwa i z jam znajdujących się na jego obwodzie. Badając te zależności doszliśmy do wniosku, iż długi dom nr 12 należał przypuszczalnie do fazy żelazowskiej KCWR³. Natomiast pozostałe dwie budowle (nr 11 i 13) zaliczyć trzeba do fazy nutowej KCWR⁴. Należy tu jednak wspomnieć, że w warstwie kulturowej ponad obiektem mieszkalnym nr 11 stwierdzono zagęszczenie materiału ceramicznego zdobionego w stylu żelazowskim, co mogłoby wskazywać na konieczność późniejszego datowania tej konstrukcji (ryc. 2).

³ Dom ten łączy się z jamami, których inwentarz składa się w przewadze z ceramiki zdobionej motywem żelazowskim.

⁴ Obiekty nr 12/69, 19/69 i 5/69 wiążące się najprawdopodobniej z domem nr 11 i 13 zawierały więcej ceramiki zdobionej ornamentem nutowym.

Ryc. 2. Kraków, Olszanica D-1. Rozmieszczenie ułamków ceramiki (brzezi i brzuśce) z fazy nutowej i żelazowskiej KCWR w obrębie warstwy kulturowej:

a — ceramika z fazy nutowej KCWR; b — ceramika z fazy żelazowskiej KCWR
 Distribution of music note and Żeliezowce sherds and/or rims in the cultural layer:

a — music note; b — Żeliezowce

Z kilku obiektów znajdujących się w obrębie rejonu D-1 pobrano serię próbek węgla drzewnego. Uzyskano z nich dwa datowania C-14. Pierwsze określa wiek jamy 1/69 na 3850 ± 210 BC (M-2320), drugie zaś datuje obiekt 12/69 na 4750 ± 220 BC (M-2314). To ostatnie wydaje się być zbyt wczesne dla obszaru Małopolski i byłoby ewentualnie do przyjęcia wyłącznie po odjęciu standardowej poprawki jako data 4530 BC. Obiekt 12/69 zawierał w przewodzie materiał z fazy nutowej, natomiast jama 1/69 zarówno z tej ostatniej, jak i żelazowskiej. W obydwu przypadkach analiza radiowęglowa jest ogólnie zgodna z typologiczną charakterystyką inwentarza zabytkowego.

W nawarstwieniach osiedla występują dwa rodzaje ceramiki, tzw. delikatna oraz grubościenna. Względne proporcje pomiędzy tymi grupami były jednak rozmaite w różnych częściach stanowiska. W rejonie D-1 większość materiału ceramicznego to ułamki naczyń grubościennych. Prawie wszystkie spośród znalezionych tam fragmentów ceramiki „delikatnej” zdobione były ornamentem nutowym lub żelazowskim, przy czym przeważają różne odmiany tego pierwszego motywu (ryc. 2, tab. 2 i 3).

Tabela 2. Ilościowy i procentowy udział fragmentów naczyń zdobionych ornamentem nutowym i żelazowskim (rejon D-1)

	Fragmenty naczyń z motywem nutowym	Fragmenty naczyń z motywem żelazowskim	Razem
Warstwa kulturowa	99 64%	56 36%	155 38,5%
Jamy	162 66%	85 34%	247 61,5%
Razem	261 65%	141 35%	402 100 %

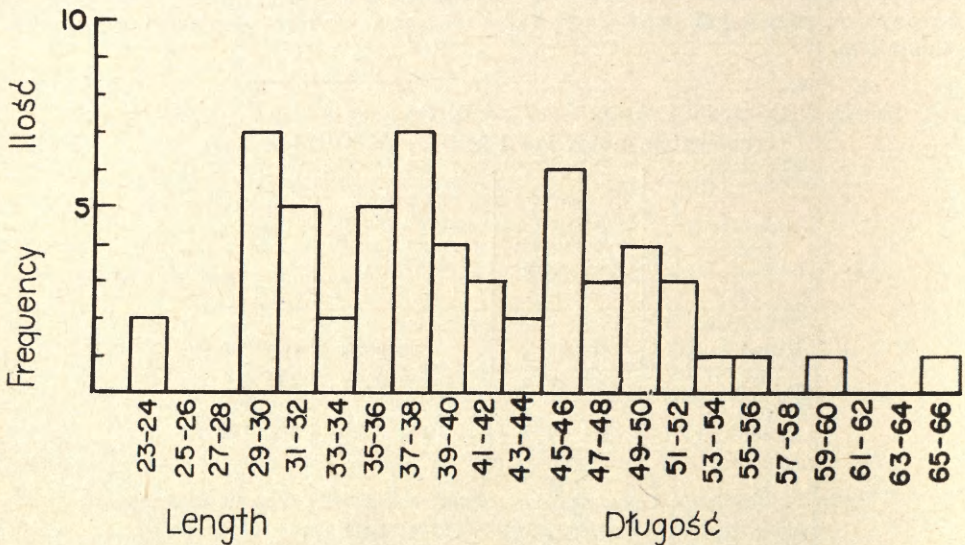
Tabela 3. Ilościowy i procentowy udział w jamach fragmentów naczyń zdobionych motywem nutowym i żelazowskim (rejon D-1)

Nr jamy	Ilość fragmentów naczyń z ornamentem nutowym	Ilość fragmentów naczyń z ornamentem żelazowskim	Razem
21/69	10 100%	0 0%	10
12/69	21 84%	4 16%	25
19/69	8 80%	2 20%	10
24/69	13 72%	5 28%	18
14/69	12 67%	6 33%	18
5/69	52 65%	28 35%	80
1/69	11 50%	11 50%	22
3/69	11 48%	12 52%	23
23/69	5 36%	9 64%	14

W zbiorze fragmentów naczyń cienkościennych odkrytych w rejonie D-1 (ryc. 4) znajduje się kilka ułamków, które można zaliczyć do wczesnej fazy KCWR. W ich zdobieniach powtarza się charakterystyczny motyw linii rytej z małymi okrągłymi dołkami na końcu. Dla ceramiki środkowej, „nutowej” fazy KCWR

z omawianego rejonu typowe jest zdobienie dwoma lub trzema ciągłymi liniami rytmami brzegu naczynia. Brzuśce pokryte były ornamentem złożonym z linii poziomych, zakrzywionych lub trójkątów. Występuje też zdobienie w postaci kratki romboidalnej (ryc. 4 f). W materiale ceramicznym wydobytym w rejonie D-1 odkryto oprócz fragmentów naczyń również przeszłiki i gliniane łyżki.

Rejon D-1 w Olszanicy obfitował w różnego rodzaju zabytki krzemienne. Ważną pozycję zajmują wśród nich rdzenie, które należą do czterech typów: jednopiętowych, dwupiętowych, ze zmienioną orientacją i krążkowatych. Przeważającą kategorię wśród zabytków krzemienianych stanowią odłupki nieretuszowane. Następną pod względem liczebności grupą są wióry. Prócz wyżej wymienionych zabytków na uwagę zasługują przede wszystkim narzędzia retuszowane. Jako pierwsze wymienić należy drapacze, które tworzą liczną grupę w materiale krzemien-

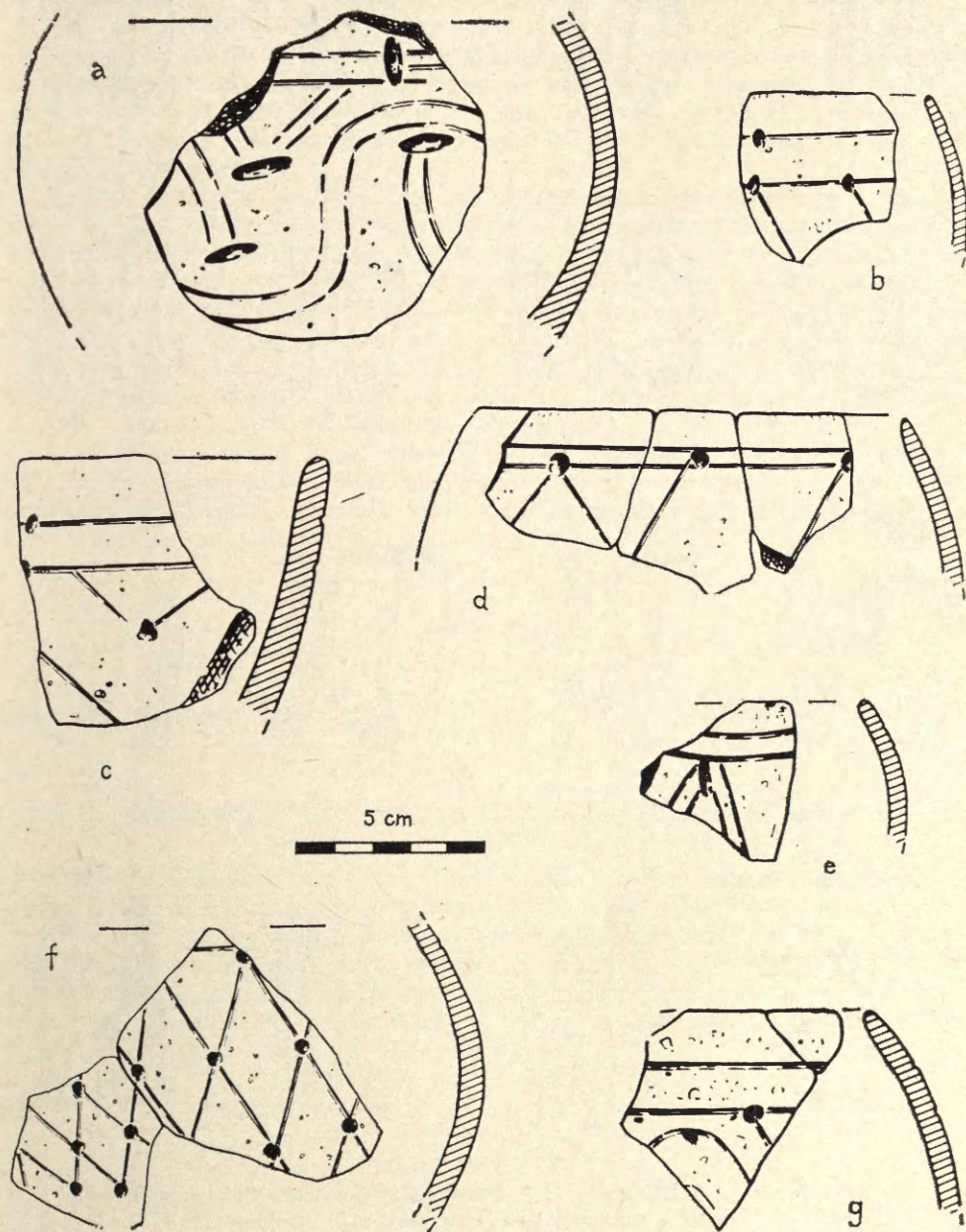
Ryc. 3. Kraków, Olszanica D-1. Histogram klas długości drapaczy (w milimetrach)

Histogram showing the length of endscrapers

nym. W rejonie będącym przedmiotem naszego omówienia znaleziono 100 tego typu zabytków (ryc. 5 a—k). Nie uszkodzone okazy osiągały długość od 24 do 65 mm (ryc. 3) i zazwyczaj posiadały retusz w wierzchołkowej partii. Prócz drapaczy stwierdzono obecność zgrzebeł, sierpaków (ryc. 5 l—o), odłupków retuszowanych, półtylczaków, ryłców, wiórów retuszowanych, wiertników, przekłuwaczy (ryc. 5 p) i ciosaków. Prawie wszystkie narzędzia wykonane zostały z surowca jurajskiego. Sporadycznie występuje również krzemień czekoladowy i świeciechowski.

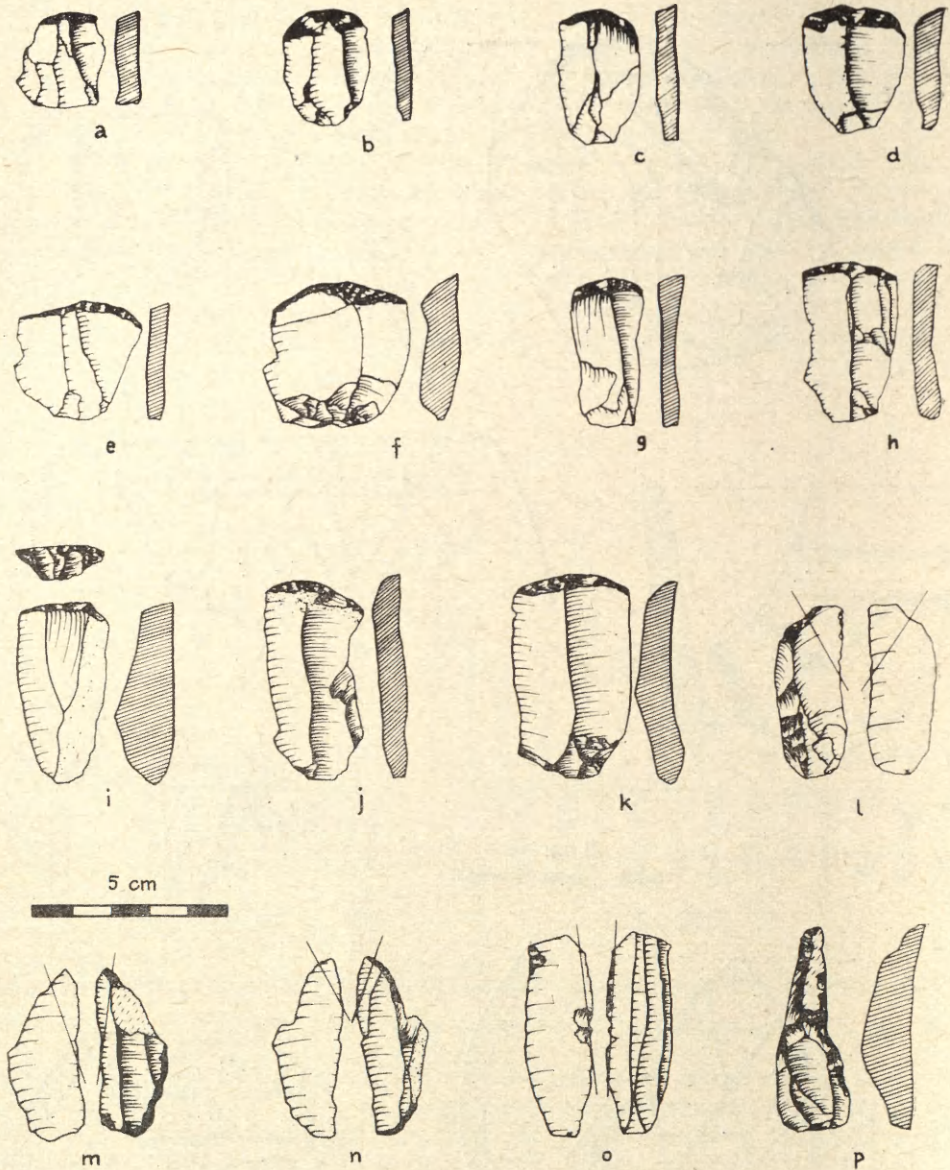
Na razie brak jest jeszcze pełnych ustaleń analitycznych dla wszystkich części stanowiska, umożliwiających przeprowadzenie szczegółowych porównań frekwencji poszczególnych typów narzędzi krzemienianych w różnych rejonach. Jednak nawet ogólne obserwacje pozwoliły stwierdzić, że w materiale z D-1 proporcjonalnie większy jest udział ryłców i zgrzebeł niż np. w rejonie B-1. Tego rodzaju odmienności mogą świadczyć o istnieniu różnic funkcjonalnych pomiędzy poszczególnymi częściami badanego osiedla.

W inwentarzu zabytkowym wydobytym w trakcie prac w rejonie D-1 znajdowało się 26 wytworów z obsydianu. Są to głównie wióry i odłupki oraz jeden

Ryc. 4. Kraków, Olszanica D-1. Typowe fragmenty ceramiki z fazy nutowej i żelazowskiej KCWR

Typical sherds and/or rims

Ryc. 5. Kraków, Olszanica D-1. Przegląd typów narzędzi krzemiennych:

a-k — drapacze; l-o — sierpaki; p — przekłuwacz

Typical flint tools:

a-k — endscrapers; l-o — sickle blades; p — boring tool

jednopiętowy rdzeń. Większość z nich wydobyto z tzw. warstwy kulturowej. Wyrażone skupienie wyrobów obsydianowych zaobserwowano przy tym wokół domu nr 13. Interesujących wyników dostarczyła specjalistyczna analiza surowca opisywanych wytworów (porównawcza diagnoza aktywności neutronów), wykonana w laboratorium University of Michigan (J. B. Griffin). Wykazano mianowicie, iż terenów, skąd sprowadzany był obsydian olszanicki, należy szukać w rejonie pogranicza słowacko-węgierskiego.

Kolejną kategorią zabytków, zresztą niezbyt licznie reprezentowanych są gładzone narzędzia kamienne. Trzy spośród nich odkryto w warstwie kulturowej, dzie więć zaś wydobyto z wypełnisk jam. Niektóre narzędzia zachowane są w całości, inne we fragmentach. W omawianym zbiorze wyróżnić można dwie kategorie: 1. smukłe i długie; 2. krótkie i szerokie. Niektórych okazów nie zdołano zaklasyfikować. Wśród nich znajdowało się kilka gładzonych przedmiotów o prostokątnym, płasko-wypukłym lub trójkątnym przekroju. Analiza petrograficzna (dr E. Piekarska, Akademia Rolnicza, Kraków) wykazała, że wyroby kamienne wykonane zostały z surowca importowanego ze złóż śląskich.

Przedstawione wyżej uwagi zawierają tylko wstępną, prowizoryczną informację o niektórych wynikach prac badawczych przeprowadzonych w rejonie D-1 stanowiska w Olszanicy. Bardziej szczegółowe dane zostaną wkrótce opublikowane w części szerszego opracowania problematyki tego osiedla ⁵.

Tłumaczyła Zofia Liguzińska-Kruk

SARUNAS MILISAUSKAS

EXCAVATIONS OF AREA D-1 AT OLSZANICA, 1969—1971

This report relates to the excavations of area D-1 at the Linear culture site of Olszanica in Poland. The main objective of the Olszanica excavations was to study the functional variability within a Linear culture village. Area D-1 at Olszanica forms a part of that village. An area of 2052,5 m² was uncovered at Olszanica D-1 which contained three Linear culture longhouses. The finely made Linear ceramics at Olszanica D-1 consisted of the music note type (65,0%) and the Żeliezovce type (35,0%).

⁵ S. Milisauskas, *Archaeological Investigations on the Linear Culture Village at Olszanica* (w druku).

